

VIZSGÁLÓDÁS AZ ÉLELMISZERIPARI SZÓKINCS TERÜLETÉN

TORMA JÓZSEF*

Aki az élelmiszeripar területén fordítói, tolmácsolási, nyelvoktatói munkát végez, vagy akár önképzése érdekében idegen nyelvű szakirodalmat olvas, sok nehézséggel találja magát szemben. A nehézségek leküzdésében talán a legfontosabb a megbízható anyanyelvi szakmai tudás, a szakmai fogalmak pontos meghatározása és kifejezése anyanyelvünkön.

Elengedhetetlen az idegen nyelv jó ismerete, de még így is nélkülözhetetlen segédeszköz a szótár.

Sok tudományág szókincsének bilingvis feldolgozása már megtörtént. Rendelkezünk mezőgazdasági, orvosi, műszaki, katonai, külkereskedelmi stb. — két vagy több nyelvű — szakszótárakkal. Az élelmiszeripar területén, bizonyára a tudományág újkeletű önállósági igényére való tekintettel, ilyen szótár még nincs. Ez a hiány azonban nemcsak a magyar nyelvre vonatkozik: a világnyelvek esetében is csekély még ezek száma, a meglevők is nehezen szerezhetők be. (Pl. „Angol—Orosz Élelmiszeripari Szótár” [1].)

Most elsősorban azt vizsgáljuk meg, mely szótárakra támaszkodhat a magyar élelmiszeripari szakember.

Első helyen említjük a *műszaki szótárakat*. Az „Orosz—Magyar Műszaki Szótár”-nak eddig három kiadása jelent meg. Az újabb kiadások az elsőhöz képest előrelépést jelentenek. Az 1950-es után az 1954-es címében is változott: „Orosz—Magyar Műszaki és Tudományos Szótár” címmel jelent meg. Az 1965-ös kiadású, a címe ismét „Orosz—Magyar Műszaki Szótár”, különösen matematikai, kibernetikai, építészeti, textilipari, kohászati, szinképelemzési és atomfizikai szóanyaggal bővült. A szószedetben a címszavak egy tetemes részénél apróbetűs rövidítés jelzi, hogy a szó mely tudományág vagy szakma szókincséhez tartozik. A rövidítések között felsorolt mintegy 80 szakma között találjuk az élelmiszeripart, a cukoripart és a tejipart. A terminológiai zavar is a szakterületen való tájékozatlanságra vall.

A cukoripari szókincsnek kiváltságos szerep jut az eddig két kiadásban (1952, 1959) megjelent „Angol—Magyar Műszaki Szótár”-ban is, ahol az egy kalap alá vett „élelmiszeripar—malomipar” mellett külön szakterületként a cukoripart emelik ki. 1953-ban jelent meg a „Német—Magyar Műszaki és Tudományos Szótár”. Nem telt el egy évtized, követte a „Német—Magyar Műszaki Szótár”, melynek változatlan második kiadása 1963-ban került ki a nyomdából, harmadik, bővített kiadása pedig 1970-ben. A műszaki szótár a műszaki és tudományos szótárhoz képest mezőgazdasági gépek, olajbányászat, építőipar, papíripar, gyógyszeripar és egyéb szakterületre vonatkozó szókinccsel bővült (az ötvenes évek vége); a harmadik

* Idegennyelvi Lektorátus.

kiadás pedig az információ elmélet, irányítástechnika, számítástechnika, rendszeranalízis, ügyvitelgépesítés, atomfizika, kibernetika és egyéb „újabb tudományok” szókincsét is felöleli (1970.). Nem bővült észrevehetően ezen szótárak élelmiszeripari szókincse az első és utolsó kiadás között eltelt 17 év alatt, pedig az élelmiszeripart is joggal sorolhatták volna az (előszóban kiemelt) „újabb tudományok” közé.

Az élelmiszeripari szakemberek számára, a műszaki szótárak általában csak akkor jelentenek ilyenformán hasznos segítséget, ha élelmiszeripari gépészeti szövegekről van szó.

Felhasználhatjuk a *mezőgazdasági szótárakat is*. Az 1951-ben kiadott „Orosz—Magyar Mezőgazdasági Szótár” ma már jelentős felfrissítésre szorulna. Nagy jelentőségű, korszerű vállalkozás a „Nyolcnyelvű Mezőgazdasági Szótár” [2]. A mezőgazdasági szótárakat az élelmiszeripari nyersanyagokkal kapcsolatosan használhatjuk, de ott is csak bizonyos határok között. Az *általános szótárak* közül a Hadrovics—Gáldi-féle orosz, a Halász Előd-féle német és az Országgh László-féle angol szótárakat említjük elsődlegesen. Korszerű, bő szókincset nyújtó szótárak ezek, de az élelmiszeripari technológiára vonatkozó szakkifejezéseket nem tartalmazzák.

Az *egyéb szótárak* közül az *orvosi szótárak* [3] nyújthatnak segítséget bizonyos esetekben, különösen, ha élettani vonatkozások kerülnek előtérbe. Az itt felsorolt szótárak közös hiányossága az élelmiszeripar szempontjából kézenfekvő: nem erre a célra készültek, különösképpen az élelmiszeripari technológiai szókincs hiányzik belőlük. Ebből adódik, hogy lexikai anyaguk sokszor nem elégítik ki igényeinket a következő okok miatt:

1. hiányzik a szó a szótárból;
2. a szó megvan, de:
 - a) vagy csak más jelentéssel szerepel,
 - b) vagy frazeológiai kapcsolatai, illetőleg
 - c) egyéb nem idiómává vált, de a szaknyelvben általánosan használt szókapcsolatai hiányoznak.

A következőkben szeretnénk bemutatni, hogyan történhet egy szakszótár összeállítása. Ahogy egy természettudományi szótár anyagát a feldolgozott szakterületnek megfelelően lebonthatjuk fizikai, kémiai, biológiai (mikrobiológiai, növénytani, állattani) stb. szakterületekre, és ezek körében készíthetünk külön nagyobb igényességre és megközelítőbb teljességre törekvő szótárakat, egy általános élelmiszeripari szótár anyaga is az ágazatok szókincsére bontható. Itt történtek már lépések: pl. az NDK-ban nyolcnyelvű tejgazdasági szótárt [4] adtak ki, ugyancsak az NDK-ban jelent meg egy négy nyelvű gabonafeldolgozóipari szótár [5] is. Először pedig az orosz baromfiipari szakszókincset kívánjuk elemezni.

A szókincs összegyűjtésében a „Mjasznaja Indusztrija SZSZSZR” c. folyóirat három évfolyamának baromfiiparral kapcsolatos cikkeire és a „Baromfiipari dolgozó kis kézikönyve” c. műre támaszkodtam [6].

Egy szakterület szókincsét két vetületen vizsgálhatjuk:

- a) egy adott nyelven belül,
 - b) két vagy több nyelv egymáshoz való viszonyában.
- a) Az első esetben „fogalom” és „nyelvi kifejezés” kategóriák egymáshoz való viszonyát tesszük megfigyelésünk tárgyává. A nyelvi kifejezés a tartalom-forma viszonyban a formának, a fogalom a tartalomnak felel meg. A formát úgy kell megválasztani, hogy minél jobban megfeleljen a tartalomnak, jelen esetben az adott fogalomnak. (Ami a fogalmat illeti: tükörkép, az objektív valóságé).

A dialektikus viszonyt ez a formula fejezi ki: $f \leftrightarrow F$, (ahol) f = forma, F = fogalom. A nyelvi kifejezés egy adott nyelven belül történő vizsgálata a nyelv művelés tárgykörébe tartozik. [7]

b) A második esetben, két nyelv egymáshoz való viszonyában a kérdés ez: B nyelvben melyik az a legmegfelelőbb nyelvi forma, amely az A nyelvben valamely (nyelvi) formában kifejezett fogalomnak (a tartalom-forma viszony tartalmi oldala) a legjobban megfelel.

$$Af \leftrightarrow F \leftrightarrow Bf$$

Baromfiipari szakszótárunk összeállításához két úton foghatunk hozzá. Kiindulhatunk a szakmai fogalmakból. A szakterülethez tartozó fogalmakat pl. a baromfiipar nyersanyagai, technológiája, gépészeti felszerelése stb. gyűjtjük össze, mintegy gondolatban végigkísérjük a feldolgozásra kerülő terméket a gyártás minden fázisán.

Itt a fogalomból, ill. fogalmi körökből indulunk ki és a nyelvi forma felé haladunk.

$$F \rightarrow Af$$

$$F \rightarrow Bf$$

A másik út az, ha megfelelően nagyszámú, az adott szakterület lehetőleg minél több részterületét felölelő szakszövegből gyűjtjük össze a szakkifejezéseket. Itt a nyelvi kifejezési forma a kiindulási pont, megkeressük a hozzátartozó tartalmat (vagyis fogalmat), majd a fogalomnak megfelelő formát keressük a másik nyelvben is.

$$Af \rightarrow F \rightarrow Bf$$

A fent említett forrásokból összegyűjtött baromfiipari szókincs nem tekinthető teljesnek, már csak azért sem, mert egyetlen tudományág, ill. szakterület ismereti anyaga sem lezárt, másrészt a gyűjtést még több forrásműre kell kiterjeszteni.

Az összegyűjtött anyag néhány száz katalógus cédulára rúg. Ennek egy jelentős része a baromfiipari gépészettel, ugyanakkor az általános gépészettel kapcsolatos szókincshez tartozik. Ugyanez vonatkozik jó néhány olyan szóra, kifejezésre, melyek más tudományág határterületét érintik. Akad sok szó, amely nem szerepel egyik szótárban sem (Hadrovics—Gáldi: Orosz—Magyar Szótár, Orosz—Magyar Műszaki Szótár, Orosz—Magyar Mezőgazdasági Szótár): pl.

бройлер	= brojler- (pecsenyecsirke)
воскование	= paraffinozás
восковать	= paraffinozni
воскомасса	= paraffin
выгульный	= szabadon tartásos, legeltetési
доушипка	= teljes kopasztás, a kopasztás befejezése
кормораздатчик	= takarmányadagoló, etető
потрошение	= zsigerelés
предубойный	= vágás előtti
птицеперерабатывающий	= baromfi-feldolgozó
птицецех	= baromfiműhely
скороспелый	= gyorsan fejlődő, korán (be)érő, a nemi érettséget gyorsan elérő
скороспелость	= gyors fejlődés, a nemi érettség korai elérése stb.

Ezen (és még számos egyéb szón) kívül vannak olyanok, amelyek a három különböző típusú szótár közül csak egyben találhatók meg.

A szótárakból kimaradt kifejezések közül némelyik az orosz nyelvet jól ismerők számára közérthető, jelentésük a képzés vagy összetétel alapján magától értetődik, de figyelembe kell vennünk azok igényét, akik az orosz nyelvű szakszöveget szótár segítségével tudják olvasni, és az összetett és származék szavak jelentésének kibogozása számukra nehézséget okozhat.

Vannak olyan szavak, amelyek sajátos, csak a szovjet élelmiszeripari technológia által ismert fogalmat takarnak, tehát egyelőre nincs is rá megfelelő kifejezésünk. Ilyenkor a szó átvételét vagy körültekintő mérlegelés után a fogalom körülírását, esetleg a tükörfordítást javasolhatjuk. Sok, az oroszban már közhasználatú idegen eredetű szót szótáraink még nem jeleznek, s ilyenkor paradox módon az eredeti helyesírás kikövetkeztetése után angol, német vagy francia szótárban találjuk meg a szó jelentését.

Vannak olyan szavak, melyek az említett szótárak valamelyikében megtalálhatók, de az ott megadott jelentésük az adott szakterületen nem használható, más értelmet kell keresnünk. Pl.

батарея

= (ennél a szónál a műszaki szótár elég tág meghatározást ad: „azonos készülékek összekötése egységben”) nálunk: ketrecsor,

ёмкость

= Hadrovics—Gáldi: 1. térfogat; 2. felvevőképesség; 3. kapacitás; nálunk gyakran: edény, tartály.

A megértésnél és fordításnál azonban a legnagyobb nehézséget nem annyira az egyes szavak jelentésének a hiánya okozza, hanem a frazeológiai kapcsolatok helyes magyar megfelelőjének a megtalálása. Ebben jelenleg szótáraink (az élelmiszeripar vonatkozásában) aligha nyújthatnak segítséget.

клеточная батарея

= ketrecsor

одноярусные клетки

= egyszintes ketrecek

цыплята-бройлеры

= brojler- (pecsenyecsirkék)

принудительный откорм

= tömés (kacsáé, libáé)

мясо-птицекомбинат

= hús- és baromfikombinát

птицеперерабатывающая промышленность

= baromfi (feldolgozó) ipar

мышечный хелудок

= zúzógyomor, zúza

опорный пункт

= pöcök, támaszték, támaszpont

красный соус

= paradicsomos lé (szovjet sajátosság)

Élég nagy az olyan szókapcsolatok száma, amelyek nem váltak idiómává, de a baromfiipari szakszövegekben gyakran előfordulnak és fordításuk nehézséget okoz. Közel 100 olyan szókapcsolatot találtam, amelyek a szótárakban nem szerepelnek. Ezek közül néhány:

бак для регенерации воскомассы

= paraffinregeneráló tartály

содержание птицы в клеточных батареях

= a baromfi ketreccsorokban való tartása

ванна для воскования

= paraffinozó kád

воскование птицы на конвейере

= futószalagon történő paraffinozás

выгульное содержание	= legeltetéses (szabadon tartás)
давальческая птица	= rendelésre hizlalt (nevelt) baromfi (szovjet sajátosság)
встроенный кормораздатчик	= beépített takarmányadagoló
машина для удаления воскомассы и пеньки с тушек	= a paraffin és a kotú eltávolítására szolgáló gép
плотность посадки клеточных несушек	= a ketrecben tartott tojók ültetési sűrűsége
суп из гусиных потрохов	= libaaprólék leves
стол для потрошения	= zsigerelő asztal
отход птицы	= baromfihulladék
питательность рациона	= a napi adag tápértéke
световой режим	= megvilágítási rend, a megvilágítás napi megoszlása
прочность скорпулы	= héjszilárdság
молодки разных возрастов	= különböző korú jércék
скороспелость и яйценоскость кур	= a tyúkok korán elért nemi érettsége és tojáshozama
сочетающиеся линии	= összekapcsolódó vonalak (genetika)
чан для охлаждения тушек после воскования	= a paraffinozás utáni lehűtésre szolgáló kád
линии переработки сухопутной и водоплавающей птицы	= szárazföldi és víziszárnyasok feldolgozására szolgáló vonalak
кормовые достоинства	= előnyös takarmányozási tulajdonságok
рыбный ферментированный корм	= enzimes haltakarmány
птица яичного направления	= tojó baromfi
средняя яйценоскость	= átlagos tojáshozam
товарное яйцо	= árutojás
stb.	

Következtetések

A jelenleg használatos szótárak nem nyújtanak megfelelő segítséget élelmiszeripari szakszövegek olvasásához. A korszerű általános és a viszonylag korszerű műszaki szótár nincs érdemben tekintettel az élelmiszeripari szókincsre. Az „Orosz—Magyar Mezőgazdasági Szótár” nagyon régi. Ezen szótárak használata egyelőre mégis szükséges, bár egyidejű forgatásuk kényelmetlen. Szükség lenne tehát korszerű élelmiszeripari szótárakra, hiszen az élelmiszeripar gyorsan, dinamikusan fejlődő, nagy népgazdasági jelentőségű iparág. Kiindulásként eredményesebbnek tekintjük egy-egy szakágazatra korlátozódó szakszótár összeállítását: egyrészt mélyebbre hatol, másrészt alapja lehet több ágazat szókincsének összegyűjtése és elemzése után egy, az egész szakterület teljességét feldolgozni kívánó vállalkozásnak. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy már az ágazati szótárak is nagy segítséget nyújthatnak a szakembernek, ill. az élelmiszeripari nyelvoktatásban. Később a műszaki szótárnak és bizonyos mértékig az általános szótárnak is figyelembe kell majd vennie az élelmiszeripari szakszótár anyagát. Végül sor kerülhet egy mezőgazdasági és élelmiszeripari szakszótár összeállítására, amelyben érvényesülne a vertikum is.

IRODALOM

1. *M. N. Benson—N. T. Bergson*: Anglo-russzkij szlovár po piscsevoj promüslennosztyi, Moszkva, 1969.
2. Nyolcnyelvü mezögazdasági szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
3. Angol—Magyar Orvosi Szótár, Terra, Budapest, 1965.
Német—Magyar Orvosi Szótár. Terra, Budapest, 1960.
4. *Krüger-Penner*: Fachwörterbuch für die Milchwirtschaft, VEB, Fachbuchverlag, Leipzig, 1969.
5. Viersprachiges Wörterbuch der Getreidechemie und Getreideverarbeitung, Fachbuchverlag, Leipzig, 1970.
6. *B. I. Nyikiin*: Krátkij szprávochnyik rabotnyika ptyicepererabatüvajuscsej promüslennosztyi. Izd. Piscsevaja promüslennosztyi, Moszkva, 1966.
7. *Grétsy L.—Wacha I.*: A műszaki nyelv művelése. Nyelvőr Füzetek, 1961. 8. szám.

О СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Й. Торма

Автор рассматривает с точки зрения словарного состава пищевой промышленности ныне употребляемые словари (политехнический, сельскохозяйственный, большой-общий и др.). С этой точки зрения они не удовлетворяют всё растущие потребности. Он показывает на теоретической основе, как можно составить словарь какой-либо отрасли промышленности или науки. После этого он даёт примеры из собранного им самим словаря птицеводческой промышленности.

Его выводы: специалисты нуждаются в словаре пищевой промышленности. Первым шагом на пути к составлению такого словаря может быть создание словаря отдельных отраслей.

INVESTIGATIONS INTO THE VOCABULARY OF THE FOOD INDUSTRY

J. Torma

Some technical, agricultural and other universal dictionaries in use at present are examined from the point of view of the vocabulary of the food industry. It is stressed that these dictionaries do not meet growing special demands. It is then shown how a special dictionary containing the vocabulary of some branch of science can be prepared, and examples are given from a special technical vocabulary of the poultry industry collated by the author and which cannot be found in any of the above-mentioned dictionaries.

From these facts the conclusion is drawn that a special dictionary should be edited containing the complete vocabulary of the food industry; the first step towards this might be the publication of dictionaries embracing the vocabulary of some special fields of this industry.

UNTERSUCHUNG DES WORTSCHATZES DER LEBENSMITTELINDUSTRIE

J. Torma

Der Verfasser untersucht die heute in Ungarn gebräuchlichen technischen, landwirtschaftlichen, allgemeinen usw. Wörterbücher hinsichtlich des Wortschatzes der Lebensmittelindustrie.

Er stellt fest, dass diese Wörterbücher den ständig wachsenden Ansprüchen nicht mehr gerecht werden. Danach führt er ein auch theoretisch begründetes Beispiel an, wie ein den Wortschatz eines Wissenschaftszweiges aufarbeitendes Fachwörterbuch zusammengestellt werden kann. Endlich führt er — in Gruppen geordnet — die von ihm gesammelten Fachwörter und Ausdrücke der russischen Geflügel-Lebensmittelindustrie an, die in den erwähnten Wörterbüchern fehlen.

Seine Schlussfolgerung: Es wäre notwendig, moderne Fachwörterbücher für die Lebensmittelindustrie zu verfassen, wobei als erster Schritt die Zusammenstellung der Vokabulare der einzelnen Lebensmittelbranchen angestrebt werden könnte.